

ETO: 811.162.4
81'366.59
81'367

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2024.3.1-18

MOLNÁR Zsuzsanna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
A magyar nyelv nagyszótára munkacsoport
Budapest, Magyarország
molnar.zsuzsanna@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0001-6659-8234

SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Uralisztika Kutatócsoport
Budapest, Magyarország
sipos.maria@nytud.hun-ren.hu
ORCID 0000-0001-5269-7784

AZ 'ÁLL' IGE A SZLOVÁK NYELV LOKATÍV MONDATAIBAN

The verb 'stand' in the locative sentences of the Slovak language

Glagol *stajati* u slovačkim lokativnim rečenicama

Írásunk célja, hogy bemutassa a szlovák nyelv 'áll' jelentésű kvázikopulájának használati szabályait. A vizsgálat egy kutatássorozat része, amelyet a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Uralisztika Kutatócsoportjában folytatunk. A szlovákban a magyarhoz és más nyelvekhez hasonlóan grammatikalizálódott az 'áll' ige, és lokatív, illetve egzisztenciális mondatokban használatos kvázikopula jött létre belőle. Az elemzés keretében a lokatív mondatokban sorra vettük azokat a tárgyakat, amelyek hollétét jellemzően e kvázikopula segítségével írjuk le. Eredményeink arra mutatnak, hogy a tárgy geometriai tulajdonságai (magasság, prominens vertikálitás) mellett a funkcionalitás szempontja is igen fontos: általában az 'áll' fejezi ki, ha az adott tárgy orientációja olyan, hogy a tárgy képes szerepe ellátására, tehát a szlovákban sem kizárólag a vizuális hasonlóság az alapja, ha az 'áll' testtartásige szerepel igei elemként egy lokatív mondatban.

Kulcsszavak: szlovák nyelv, lokatív mondatok, kvázikopula

Bevezetés

A jelen kutatás egy nagyobb vizsgálat sorozat része, amely a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Uralisztika Kutatócsoportjában folyik. Célja elsősorban a lokatív mondatokban testtartásigékre visszavezethető kvázikopolák használatának elemzése. A kutatások egyrészt az északnyugat-szibériai areára fókuszálnak, másrészt Közép-Európa bizonyos nyelveire. Ennek háttérében az áll, hogy a magyar két legközelebbi rokon nyelvben, a hantiban és a mаныsiban lezajlott egy grammatikalizációs folyamat, nevezetesen az 'ül' jelentésű ige kvázikopolává válása (és széles körű használata), ami nem szokatlan a világ nyelveiben, de az uráli nyelvcsaládban jelenlegi ismereteink szerint nem nagyon jellemző. A másik vizsgálatcsoport középpontjában a magyar áll, és annak leírásán túl céljának tekinti a vele határos nyelvek gyakorlatának megismerését is. A szlovák mint a magyarral századok óta nyelvi kontaktusban levő szomszédos nyelv került a vizsgálat sorozatba.

A két kutatás feltételei erősen különböznek egymástól. Míg a közép-európai nyelvek vizsgálatát óriási adatbázisok, szövegkorpuszok stb. teszik egyszerűvé, a kis uráli nyelvek esetében relatíve kis mennyiségű szöveganyag érhető el. Ráadásul mivel ezek nagy arányban elbeszélő jellegű folklór alkotások (mesék, történetek), amelyekben a leíró részek – ahol a vizsgált mondat típusok (vagyis a lokatív mondatok) várhatóak lennének – igen ritkák. Következésképpen a két areára vonatkozó gyűjtésekben a releváns adatok száma is nagy eltéréseket mutat. Nem utolsósorban a közép-európai nyelvek általában véve is kutatottabbak, mint a szibériai kis nyelvek.

Az északnyugat-szibériai area nyelvei közül eddig a nganaszan (Várnai 2021a, 2021b), a hanti (Sipos 2018, 2019), illetve a mаныsi (Németh 2021) került sorra. A közép-európai area nyelvei közül több esetében támaszkodhatunk szakirodalmi előzményekre (pl. német, horvát). A szomszédos nyelvekre irányuló saját vizsgálataink sorát a szlovák nyitja meg.

Kutatásaink során a legfőbb kérdés az, hogy milyen tényezők határozzák meg, illetve mi minden befolyásolja a lokatív mondatok igei elemeinek használati szabályait a nyelvekben általában. Milyen mértékben befolyásoló tényező a nyelv eredete? Milyen jelentősége van bizonyos tipológiai csoportokhoz tartozásnak? Mekkora befolyása van a nyelvi kapcsolatoknak? Kialakulhat-e bizonyos nyelvi areákban egységes vagy nagyon hasonló gyakorlat? Játshatnak-e szerepet bizonyos kulturális vonatkozások az eltérő nyelvi gyakorlatok kialakulásában?

A dolgozat felépítése a következő: a bevezetés [1] után elsőként a kutatási előzményeket ismertetjük, valamint röviden összefoglaljuk, hogy a világ nyelv-

veiben mi jellemzi az 'áll' kvázikopulák viselkedését [2]. A következő fejezet sorra veszi az elemzés során használt kategóriákat és fogalmakat [3]. A [4] részben a szlovák nyelv, valamint a kutatás alapjául szolgáló korpusz bemutatása olvasható. Ezután az 'áll' kvázikopulát alkalmazó szlovák lokatív mondatok elemzése következik [5]. Az áttekintést összefoglalás zárja [6].

Előzmények és eredmények az 'áll' kvázikopula kutatásában

Előzmények

A testtartásigékből létrejött kvázikopulák kutatása nagyon sokat köszönhet John Newman monográfiájának (2002a), amely számos nyelv 'ül', 'áll' és 'fekszik' jelentésű igéinek fejleményeit mutatta be, részletesen elemezve azt, hogy az eredetileg élő alanyokkal használatos igék hogyan alkalmazhatók élettelen tárgyak hollétének megadásakor, azaz lokatív mondatokban.

Ameka és Levinson tipológiája (2007) nagyobb kontextusba helyezte a testtartásigék grammatikalizációja révén létrejött, lokatív mondatokban használatos igei elemeket. A szerzőpáros és kutatócsoportjuk a világ számos nyelvében és grammatikai jellemzőiket tekintve is igen nagy változatosságot képviselő nyelvi anyagon mutatta be, hogy milyen fő típusok rajzolódnak ki a nyelvben annak alapján, hogy a lokatív mondatokban mennyi, illetve milyen igei elemeket alkalmaznak. A bevezető tipológiát lefektető tanulmány után a *Linguistics* 45. évfolyamának 5–6. számában jó néhány nyelv elemzése is olvasható.

A fenti két alpművön túlmenően számos más, akár azoknál korábbi kutatási eredményre is tudunk támaszkodni. Fagan (1991), Serra Borneto (1996), illetve Kutscher–Schultze–Berndt (2007) írásai a német nyelv mélyreható elemzéseit adták meg. Lemmens (2002 és 2010) a holland nyelv vizsgálata során jutott lényeges következtetésekre, Vidaković-Erdeljić (2013) pedig a horvát nyelvben mutatott rá a magyar szempontjából lényeges vonásokra.

Az 'áll' kvázikopula használata a világ nyelveiben

Az alábbiakban vázlatos áttekintést adunk arról, hogy az eddigi kutatások milyen, az 'áll' jelentésű kvázikopula használatát kiváltó tényezőkre hívták fel a figyelmet.

Newman az álló testtartást úgy írja le, mint olyat, amely függőlegesen elnyújtott formát feltételez (vertically elongated figure), komoly egyensúlyozó munkát igényel (highest degree of control and balance), és amelynek fenntartása a legnagyobb erőfeszítést igényli (most difficult to maintain), illetve

amelynek fenntartása a lábakra ró terhet (active zone: legs), végül a testi erő kifejtéséhez, aktivitáshoz a legelőnyösebb testhelyzet (physically powerful position) (Newman 2002b, 2).

A hanti nyelvben, ahol az 'áll' és a 'fekszik' igék mellett az 'ül' is grammatikalizálódott, jellemzően az ember számára nem elérhető magasságú tárgyak és objektumok szerepelnek az 'áll' kvázikopulával helymeghatározó mondatokban, egyéb esetekben az 'ül' használatos (Onina–Sipos 2022).

Az álló ember látványához, stabil helyzetéhez természetesen hozzátartoznak a lábak, de a nyelvek jelentős részében nem szükséges feltétel, hogy a lokalizálható tárgynak lába legyen. Ezekkel szemben az angol nyelvben ez fontos kritérium, és olyan tárgy nem állhat a *stand* 'áll' kvázikopula, amely nem rendelkezik ilyen szerkezeti résszel (Newman 2002b, 8–9).

A leginkább magától értetődő, hogy a keskeny, magas tárgyak mint alanyok számos nyelvben kiváltják az 'áll' igére visszavezethető igei elemet a lokatív mondatokban, mert felidéznek az álló ember képét. Magyar nyelvi kompetenciával természetesen vélhetnénk azt is, hogy az épületek, noha más arányokkal rendelkeznek, magasságuk miatt rendszerint az 'áll' kvázikopula használatát váltják ki. Ezzel szemben a svédben ilyenkor általában a 'fekszik' kvázikopulát választják a beszélők (Viberg 2013, 148).

Geotopográfiai lokalizálásra (tehát földrajzi értelemben vett helymeghatározásra) a nyelvek gyakrabban használják a 'fekszik' kvázikopulát (Serra Borneto 1996, 469). Ugyanakkor közvetlen érzékeléskor, amikor a kvázikopula a tekintet útját is kifejezheti, magas építménnyel előfordul az 'áll' is mint igei elem, például (1) (2):

- (1) *A fő nevezetesség, a régi városháza a tér északi részén fekszik.*
- (2) *A régi városháza a tér túloldalán, éppen szemben állt.*

A fenti példapár már arra utal, hogy bizonyos szempontoknak nem feltétlenül a tárgy vagy objektum geometriai tulajdonságaihoz van köze. Nem új kutatási terület a tartály funkció és más funkciók összefüggésének vizsgálata a helyzetet, orientációt is kifejezni képes kvázikopulákkal. Azokkal a tárgyakkal, amelyeknek szükségük van egy adott pozíció fenntartására ahhoz, hogy feladatukat el tudják látni, annak alapján választunk 'áll' vagy 'fekszik' jelentésű igei elemet, hogy működőképességre vagy annak hiányára szeretnénk utalni (Gamerschlag et al. 2013, 86–87).

Serra Borneto egy speciális használatra is felhívja a figyelmet. Ha valaminek a mozgását vertikális pályán tudjuk értelmezni, akkor a mondat alanya ilyen esetekben is előhívja az 'áll' kvázikopulát. Szemléletes példája erre a

napnak mint égitestnek az égbolton megfigyelhető útja (Serra Borneto 1996, 472). Ez és az ehhez hasonló példák azonban nem tartoznak a lokatív mondatok prototípusához.

Végül egy másik jellemző használatot – amely azonban csak érintőlegesen tartozik ide – is célszerű megemlíteni, hogy ha apró szemű vagy folyékony anyaggal használjuk együtt az 'áll' kvázikopulát, azt inkább metonimikus leírásnak kell felfognunk, hiszen valószínűleg a tárolóedény az, ami „áll” az alapján, nem pedig maga az anyag, hiszen más megfogalmazást választanánk, ha egy felületen szétszóródva, szétfolyva látnánk a szóban forgó anyagot (Lemmens–Perrez 2010, 323).

A dolgozatban használt fogalmak és kategóriák

Lokatív és egzisztenciális mondatok

A lokatív és az egzisztenciális mondat közötti egyezések, illetve különbségek röviden a következőképpen foglalhatók össze. Mindkét mondatípusban alapvető összetevő az ALAK vagy FIGURA, illetve a HÁTTÉR. E fogalmakat egy dán filozófus nyomán Talmy vezette be a kognitív nyelvészetbe (Talmy 1972, 11). Bańcerowski tömör megfogalmazása szerint az ALAK vagy FIGURA az, amire figyelmünk irányul, a HÁTTÉR pedig minden más, ami keretet képez az észleléshez. Ezek aszerint változó relációk, hogy az észlelő/megszóláló mit tekint elsődlegesnek, amit jól megvilágít az írásban szereplő példapár (3) (4):

(3) *a lámpa az asztal felett*

(4) *az asztal a lámpa alatt* (Bańcerowski 2000, 41).

Ez a reláció a nyelv sokféle szintjén érvényesül, a tárgyak hollétét megadó mondatokban pedig talán a legkönnyebben értelmezhető (Bańcerowski 2000, 41).

Az egzisztenciális mondatban az ismert, említett HÁTTÉR-hez képest vezetünk be új információt, az ALAK-ot (*egy rom*) a diskurzusba (5):

(5) *Van egy rom a temető mellett.*

Azt, hogy ez egy korábban nem említett elem a kommunikációban, egyértelművé teszi a határozatlan névelő is.

Ezzel szemben a lokatív mondatban az ismert, említett ALAK (*a rom*) holléte az új vagy nyomatékos közlendő, és az, hogy a diskurzusba korábban már bevezetett elemről van szó, nyilvánvaló a határozott névelőből is (6):

(6) *A rom a/egy temető mellett van.*

A jelen dolgozat témája a szlovák lokatív mondatokban szereplő igei elemek egyike, így a korpusz nem tartalmaz egzisztenciális mondatokat. Ennek az az oka, hogy a kétféle mondat kifejezőeszközei között egy nyelven belül is lehetnek kisebb-nagyobb különbségek.

Kopula és kvázikopula

A lokatív mondatok leggyakoribb összetevőinek, a kopuláknak és a kvázikopulák bemutatása a példákat leszámítva Pustet monográfiája alapján történik (Pustet 2005).

Kopulának a nem igei állítmányú mondatokban a névszói szerkezetekkel álló, önálló jelentéssel nem bíró igei elemet nevezzük. Az efféle elemek önállóan nem is állhatnak (7), helyhatározóval azonban grammatikus lokatív mondatot képeznek (8):

(7) **A kulcsod van.*

(8) *A kulcsod a zsebemben van.*

Mivel a kopuláknak nincs önálló jelentésük, szemantikailag semmit nem tesznek hozzá a mondatához, leszámítva azt, hogy időt, számot, módot stb. kifejezhetnek (9):

(9) *A borosüveg a szatyromban **van/volt/legyen!***

Ezzel szemben a testtartásigékből létrejött kvázikopulák valamennyit elárulhatnak az ALAK formájáról és orientációjáról (10) (11):

(10) *A borosüveg az asztalon **áll.***

(11) *A borosüveg az asztalon **fekszik.***

A kvázikopulák szemantikája tehát nem teljesen üresedett ki, ebben a tekintetben tehát átmenetet képeznek a lexikális igék és a kopulák között. Azt, hogy ezek az igei elemek valóban nem azonosak az élő alanyok álló vagy fekvő helyzetét leíró igékkel, azzal lehet bizonyítani, hogy a kopulákhoz hasonlóan pusztán az alannal együtt elfogadhatatlan mondatot eredményeznek (12). Ha viszont helyhatározóval egészítjük ki ugyanezt a mondatot, grammatikus lokatív mondatot kapunk (13):

(12) **A falu **fekszik.***

(13) *A falu a folyó bal partján **fekszik.***

A szlovák nyelv és a korpusz

A szlovák indoeurópai nyelv, közelebbről a szláv nyelvek nyugati ágához tartozik. Beszélőinek száma kb. ötmillió. Legközelebbi rokona a cseh, amelylyel a kölcsönös érthetőség foka magas, ez a lengyellel jóval alacsonyabb. Az intenzív nyelvi kapcsolatok lenyomataként a csehből nagyszámú szót vettek át, a németből – közvetlenül vagy cseh közvetítéssel – szintén sok jövevényt szórma. A magyarral kölcsönösen sok szót, szólást stb. vettek át egymástól a korábbi századokban. A szlovák szókinca ma az angol hatása a legnagyobb (Fodor 1999, 1326–1330).

A szlovák rövid nyelvi jellemzése

A következőkben a szlovák nyelvnek azokat a jellemzőit említjük, amelyeknek van relevanciája a vizsgálat szempontjából. A rövid áttekintés egy szlavisztikai kézikönyv (Horálek 1967) és egy szlovák nyelvkönyv (Horváth et al. 1992) segítségével készült, a példák saját gyűjtésünkből származnak.

A szlovák flektáló nyelv, a névszói eseteket részint flektálás, részint prepozíciók segítségével fejezik ki. Az egyeztetés alany és predikátum között nemben, számban és személyben történik, illetve a jelzők, birtokos névmások nemben és számban egyeznek a fejjel/alaptaggal.

A lokatív mondatokban szereplő leggyakoribb igei elemek között van a létige (14), és vannak semleges igei elemek is (15), továbbá a szlovák alkalmaz ilyen szerepben kvázikopolákat is: *stoi* 'áll' (16), *leží* 'fekszik' (17):

(14) *Obraz je na stene.*

'A kép a falon van.'

(15) *Obraz sa nachádza v našom vidieckom dome.*

'A kép a vidéki házunkban található.'

(16) *Dub stojí na trávinatej polianke.*

'A tölgy a füves tisztáson áll.'

(17) *Saxofón leží na stole.*

'A szaxofon az asztalon fekszik.'

A szlovákban a neutrális mondat szórendje SVO (18). Ez relatíve kötetlen, de a szószerkezetek tagjai nem válnak szét. Az új közléselem rendszerint a V után, illetve a mondat végén áll (19):

(18) *Michal vidí strom.*

'Michal lát egy fát. (/Michal egy fát lát.)'

(19) *Strom vidí Michal.*

'Michal látja a fát. (Michal az, aki látja a fát.)'

A szlovákban nincsenek sem határozott, sem határozatlan névelők. Ezért a lokatív és az egzisztenciális mondatok elkülönítéséhez elsősorban a szórend nyújt segítséget. Az egzisztenciális mondatban a korábban nem említett tölgy áll az ige mögött (20). A lokatív mondatban pedig az új közléselem a társalgásba már bevezetett objektum holléte, tehát a helyhatározó kerül a mondat végére (21):

(20) *Na dvore stojí dub.*

'Az udvaron **egy tölgy** áll. / **Egy tölgy** áll az udvaron. / **Áll egy tölgy** az udvaron.'

(21) *Dub stojí na dvore.*

'A tölgy **az udvaron** áll.'

A korpusz

A Szlovák Nemzeti Korpusz

A Szlovák Nemzeti Korpusz (Slovenský národný korpus, rövidítve SNK) nyelvi korpuszok halmaza, a szlovák nyelvű elektronikusan rögzített szövegek változatosan válogatott és rendszerezett gyűjteménye.

A Szlovák Nemzeti Korpusz emellett tudományos projekt a szlovákiai elektronikus nyelvi erőforrások teljes komplexumának (beszélt nyelvi korpuszok, nyelvjárási korpuszok, történeti korpuszok stb.) létrehozására és a nyelvészeti kutatások digitalizálására, amely a Pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia Ludovit Štúr Nyelvtudományi Intézet Szlovák Nemzeti Korpusz osztályán történik.

Az adatbázis 1955-től kezdődően tartalmaz különböző műfajokból, stílusokból, régiókból szlovák nyelvű szövegeket, amelyeket az írott és beszélt szlovák nyelv oktatási és kutatási célra való felhasználásán túl szótárak, fordítóprogramok készítéséhez is igénybe vesznek.

Az 'áll' kvázikopula a korpuszban

A korpuszból kinyert példák száma kb. 167.000 volt. Ezen az anyagon tallózó és célzott keresést egyaránt végeztünk.

A munkát jelentősen nehezítette, hogy a keresés másik igét tartalmazó mondatokat is kiadott. A szóban forgó ige a *stát*² (*stojí, stoja, stál*); jelentései: 1. 'vminek vmennyi értéke van' (pénzben kifejezve); 2. 'vminek bizonyos érté-

ke van (morális, művészeti, társadalmi stb.); méltónak lenni vmire'; 3. '(vmi) bizonyos pénzügyi költségeket igényel'.

Emellett az 'áll' szónak magának 16 jelentését különbözteti meg a szlovák értelmező szótár. A találatok közül csak a 2. és az 5. jelentéshez tartozó mondatokból lehetett korpuszt alkotni.

1. 'megszokott helyén helyezkedik el vmi (a lábán: ember, állat)'
2. 'vhol el van helyezve, vhol található (álló tárgyak, fák stb.)'
3. 'egy helyben marad, nem hiányzik a helyéről, nem mozog'
4. 'nincs működésben, nem működik vmi (nem jár az óra)'
5. 'vhol előfordul, megtalálható vhol'
6. 'a hierarchiában elhelyezkedik vhol'
7. 'ugyanabban az állapotban van, ugyanabban a helyzetben'
8. 'vki mellett áll, vki mögött áll, támogat'
9. 'vki, vmi mögött áll, védelmez'
10. '(kissé elavult) garanciát vállal, jótáll'
11. 'ragaszkodik, siettet vmit'
12. 'érdeklődést mutat, érdeklődik, ügyel, vigyáz'
13. '(kissé elavult) van, létezik, tart'
14. 'érdeke van vmiben, függ vmitől'
15. 'vhova fel van írva, le van írva'
16. 'illik, jól áll, illik vkinek'

Ugyanakkor a jelentések elkülönítése nem mindig egyszerű, különösen járművek esetében. Az alábbi példák közül az elsőben egyértelmű, hogy a vonatnak nem a hollétéről szól a mondat, hanem arról, hogy 15 percig nem megy tovább (22). A második mondatban még mindig a temporális vonatkozás tűnik valószínűbbnek (23). A harmadikban az is lehet a közlendő, hogy a busz most éppen nem halad, de a busz lokációját is megadhatja a mondat (24):

- (22) *Vlak stojí v stanicach pätnásť minút, v Lúkach a Púchove hodinu.*
'A vonat a megállóban tizenöt percet áll, Váglukán és Puhóban egy órát.'
- (23) *Električka ešte vždy stojí na zastávke.*
'A villamos még mindig a megállóban áll.'
- (24) *Autobus stojí na zastávke MHD [= mestská hromadná doprava].*
'Az autóbusz az MHD ['városi tömegközlekedés'] megállójában áll.'

Mivel ez a probléma nem specifikus a szlovák nyelvre, illetve a korpuszt a prototipikus lokatív mondatokból igyekeztünk felépíteni, a fentihez hasonló mondatokat kihagytuk.

Az 'áll' kvázikopula a szlovák nyelvben

Az alábbiakban sorra vesszük a fentebb felsorolt, szakirodalomban felmerült kritériumokat, amelyek kiválthatják az 'áll' ige használatát.

Építmények és tereptárgyak

A nagy méretű objektumokat azért van értelme megkülönböztetni a kisebb tárgyaktól, mert egyrészt helyüket nem változtatják, másrészt helyzetük is állandó, tehát orientációt ezek esetében nem fejez ki a kvázikopula.

Az első példamondatokban olyan alanyok szerepelnek, amelyek arányaikban emlékeztetnek egy álló emberre, vagyis keskeny, magas objektumok (25) (26):

(25) [**pamätník**] *stojí priamo na mieste tragickej nehody*
'[az **emlékmű**] közvetlenül a tragikus baleset helyszínén áll.'

(26) *Nová, železná **hasičská veža** stojí pri obecnom úrade.*
'Az új, vas **tűzoltótorony** a községi hivatal mellett áll.'

Azonban nemcsak prominens vertikális tengellyel bíró épületek és objektumok állhatnak a tárgyaló igével, hanem más arányokkal rendelkező építmények is (27) (28) (29):

(27) ***Chata** stojí na lesnej lúke v 820 m výške.*
'A **kunyhó** egy erdei tisztáson 820 méteres magasságban áll.'

(28) ***Dom** stojí uprostred hôr.*
'A **ház** a hegyek között áll.'

(29) ***Stredoveký kostol** stojí medzi panelovými domami.'*
'A **középkori templom** a panelházak között áll.'

Kisebb tárgyak

A kisebb tárgyakat érdemes külön csoportban tárgyalni, mert hollétük, pozíciójuk könnyen módosulhat, és ennek elvileg lehet nyelvi vetülete. Mászt képzelünk el annak hallatán, hogy *A bőrönd a szőnyegen fekszik*, és mászt, ha az hangzik el, hogy *A bőrönd a szőnyegen áll* – mert a kvázikopula sokszor az orientációt is kifejezi, azaz a mondatból következtetni lehet a látványra (30) (31):

- (30) *Michail sa však zaobišiel bez svetla. Vedel, že Martinov počítač stojí presne trinásť krokov od neho...*
'Michail fény nélkül ment be [ti. a dolgozószobába]. Tudta, hogy Martin **számítógépe** tőle pontosan tizenhárom lépésre áll...'
- (31) *Odloží vrecko na plastový stolík na kolieskach, zmetie popol z rádia, čo stojí na stolíku.*
'Elteszi a zacskót a kis kerekes műanyag asztalkára, lesöpri a hamut a **rádióról**, ami az asztalkán áll.'

Láb, talp, váz, kerék

Sok olyan tárgy van, amely lábhoz hasonló szerkezeti résszel rendelkezik, például a zongora (32) vagy az asztal (33):

- (32) *klavír stojí v kúte mojej pracovne*
'a **zongora** a sarokban áll a dolgozószobámban'
- (33) *stôl stojí pri okne s výhľadom na panorámu mesta*
'az **asztal** az ablak mellett áll, kilátással a városra'

Az ágy vagy a kissekrény nem is feltétlenül rendelkezik lábbal, de ha van ilyen részük, az akkor sem prominens (34) (35):

- (34) *Jedna posteľ stojí v kúte, oddelene od ostatných.*
'Egy **ágy** a sarokban áll, elkülönítve a többitől.'
- (35) *Stojí tá skrinka blízko okna?*
'Az a kis **szekrény** az ablakhoz közel áll?'

A tárgyak egy másik körének nem lába van, hanem állandó helyzetüket más szerkezeti rész biztosítja. Ilyen a szántalp (36), és bizonyos értelemben idesorolható a kerék is (roncsokról lévén szó, a 'nem halad' jelentés nem jön számításba) (37) (38) (39):

- (36) *Moje sane stoja pri zadnom vchode.*
'A **szánkóm** a hátsó bejáratnál áll.'
- (37) *Vrak škodovky stojí uprostred mesta.*
'A **Škoda roncsa** a város közepén áll.'
- (38) *Vrak dodnes stojí na kraji letiskovej plochy.*
'A **roncs** máig a repülőtér szélén áll.'
- (39) *Zničené auto stojí na vrakovišti.*
'Az **összetört autó** a roncsstelepen áll.'

Láda- vagy dobozszerű tárgyak, tartályok

A szlovákban nem kötelező a láb vagy annak megfeleltethető szerkezeti rész ahhoz, hogy egy tárgy hollétének megadásában az 'áll' igéből grammatikalizálódott kvázikopulát lehessen választani. Ládák és dobozszerű tárgyak ugyancsak előfordulhatnak ezzel az igei elemmel (40) (41):

(40) *Sadnem si na starú debnu, ktorá stojí v komôrke, a položím ruky na tvár, opäť voňajú Vereniným parfumom.*

'Leülök a régi ládára, ami a kamrában áll, az arcomra teszem a kezem, megint olyan illata van, mint Verena parfümjének.'

(41) *Truhla stojí na dvoch stoloch trocha naklonená...*

'A koporsó a két asztalon kicsit megdőntve áll...'

A fenti tárgyak nem rendelkeznek lábbal, és a nem feltétlenül prominens vertikálitás miatt nem idézik fel az álló ember formáját, arányait sem. Esetükben egy bizonyos helyzet fenntartása már inkább a tartály funkcióval kapcsolatos.

A tartályként használt tárgyak esetében evidens, hogy egy bizonyos orientációt meg kell tartani ahhoz, hogy funkcionálhassanak. Ezt rendszerint valamilyen alap biztosítja a pohárfélék, edények számára. Az ilyen tárgyakkal jellemzően szintén a *stojí* használatos lokatív mondatokban (42) (43):

(42) *Čajník stojí uprostred okrúhleho stola.*

'A teáskanna a kerek asztal közepén áll.'

(43) *šálka stojí v tieni*

'a csésze az árnyékban áll'

Tartály funkció és metonimikus használat

Noha a folyékony, szemcsés anyagok, apró szemekből álló tömegek magukban nem engednék meg az 'áll' kvázikopula használatát, vannak olyan mondatok, amelyekben az edény, tartály tartalma szerepel a mondatban (44) (45):

(44) *...hotové víno stojí na stole*

'...a kész bor az asztalon áll'

(45) *Morská sol' stojí v regáloch obchodov.*

'A tengeri só az üzletek polcain áll.'

Ennek azonban – amint fentebb kitértünk rá – nincs közvetlen összefüggése a kvázikopula-használat szabályaival, az ehhez hasonló mondatokban egyszerű metonimikus jelentéssel van dolgunk.

Kanonikus függőleges

A korábbiakban azt láthattuk (43), hogy nem feltétlenül fontos a prominens magasság, a következő példában nem követelmény az öblös forma, a tartály jelleg sem. A tál lehet olyan lapos, hogy jobban hasonlít egy felülethez, mint egy tartályhoz, mégis 'áll' (46):

- (46) *Misa stojí na okraji starého otlčeného stola.*
'A tál egy régi, ütött-kopott asztal szélén áll.'

A fenti példa – bár a tálon/tálban történik tárolás is – átvezet azoknak a tárgyakkal a köréhez, amelyek működése megkíván egy bizonyos orientációt. Példaként említhető a sakktábla, a lemezjátészó, a torta, a gyertya, a (hagyományos) telefon, az éjjeli lámpa stb. (47) (48) (49):

- (47) *Svieca však stojí uprostred stola a horí – ...*
'A gyertya azonban az asztal közepén áll és ég – ...'

- (48) *Telefón stojí pri vchodových dverách.*
'A telefon a bejárati ajtó mellett áll.'

- (49) *Nočná lampka stojí príliš blízko vašej hlavy.*
'Az éjjeli lámpa a fejéhez túl közel áll.'

Mivel a jelen írásnak nem célja a 'fekszik' igéből létrejött kvázikopula használatának bemutatása, csak röviden jelezzük, hogy a nyelvekben általában a funkcionális orientációtól való eltérést lehet jelezni annak használatával (Szulejmanova–Fomina 2019).

Függőleges röppálya

Az 'áll' kvázikopula használatos olyan szlovák mondatokban is, amelyekben egy tárgynak valamilyen függőleges, vagy ilyennek felfogható röppályán elfoglalt helyét, állását adjuk meg, pl. nap, hold, folyadék a hőmérőben, vízállás stb. (50) (51):

- (50) *Ranné slnko stojí nad lesmi, odráža sa od trávnatých svahov.*
'A reggeli nap az erdő fölött áll, visszaverődik a füves domboldalról.'

- (51) *Páliace slnko mu stojí rovno nad hlavou a všade vládne tíš, v ktorej sa nepohne ani jeden rozstrapkaný banánový list.*
'Az égető nap pont a feje felett áll, mindenhol a csend uralkodik, amelyben még egy kopott banánlevél sem mozdul.'

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek nem prototipikus lokatív mondatok, valójában nem egy-egy tárgy hollétének megadására szolgálnak, hiszen aligha hangozhat el olyan kérdés, hogy **Hol van/áll a hőmérő higanyszála?*

Több szempont érvényesülése

A fentiekben a példák válogatása azt a célt szolgálta, hogy a kvázikopula használatát meghatározó egyik vagy másik aspektus meglétét bemutassuk. Azonban a fent tárgyalt szempontok általában nem önmagukban érvényesülnek. Az információs tábla, az asztali lámpa és a sakktábla esetében eszünkbe juthat a lábaknak megfelelő szerkezeti rész (rudak, téglalap alap, állvány), illetve a funkcionalitást szolgáló orientáció (52) (53) (54):

- (52) *Informačná tabuľa stojí nad obcou Cigeľ, na úpätí pohoria Vtáčnik, pri viacúčelovej vodnej nádrži a pri oblúbenom lyžiarskom stredisku.*
'Az **információs tábla** Cégely falu mellett, a Vtáčnik-hegység lábánál, a többcélú víztározó és népszerű sípálya mellett áll.'
- (53) *Stolová lampa stojí na obdĺžnikovom podstavci z čierneho železa*
'Az **asztali lámpa** fekete vasból készült téglalap alapon áll.'
- (54) *Šachovnica stojí na dvoch zlatých stojanoch*
'A **sakktábla** két arany állványon áll.'

A következő három példában pedig a tartály funkció is indokolja az 'áll' használatát, miközben a vélhetőleg magas vagy hosszúkas forma is magyarázná a *stojí* választását (55) (56) (57):

- (55) *Ďalšia fľaša stojí na toaletnom stolíku.*
'Egy újabb **üveg** áll a fésülködőasztalon.'
- (56) *Prázdny pohár stojí osamelo na stole.*
'Az üres **pohár** magányosan áll az asztalon.'
- (57) *Váza stojí na stole.*
'A **váza** az asztalon áll.' (Google-keresés)

Összefoglalás

Dolgozatunkban áttekintettük a szlovák 'áll' jelentésű igéből létrejött kvázikopula használati szabályait lokatív mondatokban.

Használati szabályait annak megfigyelésével kezdtük vizsgálni, hogy az álló emberhez való vizuális hasonlóság váltja-e ki ezt a kvázikopulát, és a tárgyak

formájának vizsgálata során jutottunk el olyan példákhoz, amelyekben az 'áll' igei elem az adott tárgynak funkciója ellátására alkalmas pozícióját is kifejezi.

Az áttekintés a következő jellemző használatokat tárta fel:

- (a) A szlovák *stojí* gyakran szerepel prominens vertikális, magas, keskeny építmények, tárgyak, továbbá fák lokalizálásakor, vagyis a magas vagy hosszúság, alulról alátámasztott tárgy látványa kiválthatja a használatát (tölgyfa, emlékmű, tűzoltótorony).
- (b) Emellett más arányokkal rendelkező tárgyakkal is szerepelhet, hiszen házak, épületek hollétének megadására is alkalmazzák, amelyeknek nem feltétlenül a magassága kiemelkedő (kunyhó, ház, középkori templom).
- (c) Kisebb, mobilis tárgyakkal szintén előfordul (számítógép, rádió).
- (d) Szintén mozdítható tárgyacról van szó, amikor lábhoz vizuálisan vagy funkcionális szempontból hasonlatos szerkezeti egységet (bútorláb, kerék, talp) tudunk megkülönböztetni (zongora, asztal, autó[roncs], szán).
- (e) A láda- vagy dobozszerű, illetve más, tartály funkciót betöltő tárgyak szintén kiváltják a *stojí* használatát (láda, koporsó, teáskanna, csésze). Ha a *stojí* kvázikopula anyagnevekkel, apró, szemcsés anyagokkal jelenik meg, akkor metonimikus használatról van szó, amely a tartályként funkcionáló edényekkel vagy göngyölegekkel van összefüggésben.
- (f) A *stojí* kvázikopulával lehetséges alanyoknak egy következő csoportja bizonyos funkciót csak meghatározott pozícióban képes ellátni (tál, gyertya, telefon, éjjeli lámpa).
- (g) Azok a jelenségek, amelyek mozgását vagy változását függőleges röppálya mentén értelmezzük (a nap pályája, a higany mozgása, vízálás stb.), több nyelvhez hasonlóan a szlovákban is kiválthatják a *stojí* használatát, azonban ezeket csak korlátozottan tekinthetjük hollétet kifejező mondatnak.

A tárgyalás során igyekeztünk olyan példákat választani, ahol a *stojí* kvázikopulát tartalmazó mondatokban alanyként szereplő tárgyak tulajdonságait egyenként, elkülönítve lehetett tárgyalni. A korpusz mondatainak nagyobbik részében azonban olyan alanyokat találunk, amelyeknél a fenti kritériumok nem különülnek el, hanem egyszerre több is érvényesül (asztali lámpa, sakk-tábla, pohár, üveg).

Több más nyelvhez hasonlóan a szlovákban végzett vizsgálat arra hívja fel a figyelmet, hogy jellemzően két szempont váltja ki az 'áll' kvázikopula használatát, ti. a vizuális hasonlóság és egy bizonyos orientáció fenntartásának szükségessége egy adott feladat ellátásához. E kettő nem feltétlenül választható szét, és sok esetben egyszerre érvényesülnek. Mindkettő levezethető az ember álló pozíciójából, amely a legalkalmasabb helyzet különféle tevékenységek folytatásához – tárgyak esetében valamilyen funkció betöltéséhez –, valamint vizuálisan is jellegzetes.

Irodalom

- Ameka, Felix K. – Levinson, Stephen C. 2007. Introduction. The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts, *Linguistics* 45 (5–6): 847–872.
- Bañcerowski, Janusz. 2000. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvészetben. *Magyar Nyelv* 96 (1): 35–46.
- Fagan, Sarah M. B. 1991. The Semantics of the Positional Predicates liegen/legen, sitzen/setzen, and stehen/stellen. *Die Unterrichtspraxis / Teaching German* 24 (2): 136–145.
- Fodor István. 1999. Szlovák. In *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gamerschlag, Thomas – Petersen, Wiebke – Ströbel, Liane. 2013. I'm Still Standing: A Frame Account of the Polysemous Meanings of Posture Verbs. *Referring to Standing. Logic, Language, and Computation. 9th International Tbilisi Symposium on Logic, Language, and Computation* (Kutaisi, Georgia, September 26–30, 2011). Revised Selected Papers, 73–93.
- Horálek, Karel. 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Horváth Jánosné – Dr. Kmet Miroslav – Pecsénya Edit – Pesti Libuša. 1992. *Szlovák nyelv*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó.
- Kutscher, Silvia – Schultze Berndt, Eva. 2007. Why a folder lies in the basket although it is not lying: The semantics and use of German positional verbs with inanimate Figures. *Linguistics* 45 (5–6): 983–1028.
- Lemmens, Maarten. 2002. The semantic network of Dutch posture verbs. In Newman, John ed. *The linguistics of sitting, standing, and lying. Typological Studies in Languages* 51. 103–140. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Lemmens, Maarten – Perrez, Julien. 2010. On the use of posture verbs by French-speaking learners of Dutch: A corpus-based study. *Cognitive Linguistics* 21 (2): 315–347.
- Németh Szilvia. 2021. Az északi manysi *ünli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 29–68.

- Newman, John ed. 2002a. *The linguistics of sitting, standing and lying*. Amsterdam: John Benjamins.
- Newman, John. 2002b. A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In Newman, John ed., *The linguistics of sitting, standing, and lying: Typological Studies in Languages 51*. 1–24. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Onina, Sofja – Sipos, Maria. 2022. The quasi-copula *oməs-* in the Synya dialect of the Khanty language. *Bulletin of Ugric Studies* (4): 743–754.
- Oszkó Beatrix. 2022. Testtartásigék a magyarban: Grammatikalizálódik-e az *ül*? *Hungarológiai Közlemények* 53 (4): 77–89.
- Pustet, Regina. 2005. *Copulas – Universals in the Categorization of the Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Serra Borneto, Carlo. 1996. Liegen and stehen in German: A study in horizontality and verticality. In Eugene Casad ed. *Cognitive linguistics in the Redwoods*. 458–505. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sipos Mária. 2018. „A padok előtt tanári asztal ül”: A hanti ’ül’ szóból létrejött kvázikopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia* (25): 149–166.
- Sipos Mária. 2019. 2 in 1 – a színjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopulájáról. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. 299–310. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Sipos, Mária – Várnai, Zsuzsa. 2022. The Hungarian verb *fekszik* ’lie’ with inanimate subjects in locative sentences. *Vestnik Ugrovedenija* 12 (4): 755–762.
- Szulejmanova, Olga A. – Fomina, Marina A. [Сулейманова, Ольга Аркадьевна – Фомина, Марина Аркадьевна] 2019. Роль субъекта в характере репрезентации его бытия (на материале глаголов стоять, лежать, сидеть). *Вестник МГОУ*. Серия: Лингвистика (1): 23–39.
- <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-subekta-v-haraktere-reprezentatsii-egobytiya-na-materiale-glazolov-stoyat-lezhat-sidet> (2024. jan. 31.)
- Talmy, Leonard. 1972. *Semantic structures in English and Atsugewi*. PhD dissertation, Department of Linguistics. Berkeley: University of California.
- Várnai Zsuzsa. 2021a. Az ’áll’ ige grammatikalizációja a nganaszan nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 101–122.
- Várnai Zsuzsa. 2021b. Az ’ül’ testtartásige a nganaszban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 435–448.
- Viberg, Åke. 2013. Posture verbs: A multilingual contrastive study. *Languages in Contrast* 13 (2): 139–169.
- Vidaković-Erdeljić, Dubravka. 2013. The polysemy of verbs expressing the concept SIT in English, Croatian and German. *Jezikoslovlje* 14 (2): 263–279.

THE VERB 'STAND' IN THE LOCATIVE SENTENCES OF THE SLOVAK LANGUAGE

Our article aims to present the rules of use of the Slovak quasi-copula meaning 'stand'. The study is part of a series of research carried out in the Uralistics Research Group of the HUN-REN Research Centre for Linguistics. In Slovak, as in Hungarian and several other languages, the verb 'stand' has been grammaticalized and has become a quasi-copula used in locative and existential sentences. In the framework of the analysis, we present the list of the objects in the locative sentences whose location is typically described using the quasi-copula 'stand'. Our results show that, in addition to the geometric properties of the object (height, prominent verticality), the aspect of functionality is also very important. In general, 'stand' expresses if the orientation of the object is such that the object is capable of performing its role, i.e. in Slovak locative sentences, a visual similarity is not the only basis for the presence of the posture verb 'stand' as a verbal element.

Keywords: Slovak, locative sentences, quasi-copula

GLAGOL *STAJATI* U SLOVAČKIM LOKATIVNIM REČENICAMA

Cilj rada je da se predstavi upotreba kvazikopule sa značenjem *stajati* u slovačkom jeziku. Analiza predstavlja deo niza istraživanja koja se sprovode u Uralističkoj istraživačkoj grupi pri Centru za lingvistička istraživanja. U slovačkom jeziku se glagol sa značenjem *stajati* (kao u mađarskom i nekim drugim jezicima) gramatikalizovao, pa je u lokativnim i egzistencijalnim rečenicama postao kvazikopula. U okviru analize redom smo uzimali objekte u lokativnim rečenicama, čije pozicije karakteristično izražavamo pomoću kvazikopula. Naši rezultati ukazuju na to, da su pored geometrijskih svojstava objekta (visina, prominenta, vertikalna), veoma značajni i funkcionalni aspekti: glagol *stajati* uglavnom izražava da je orijentacija objekta takva, da je objekat sposoban da izvrši svoju ulogu, što znači da ni u slovačkom vizuelna sličnost ne predstavlja isključivu osnovu, ako se u lokativnim rečenicama nalazi glagol *stajati* za izražavanje položaja tela.

Ključne reči: slovački jezik, lokativna rečenica, kvazikopula